

Spokojí se Akademie v naší vědě i nadále s rolí jednookého krále mezi slepými?

Václav Hořejší

Název mého příspěvku signalizuje, že budu asi něco kritizovat. Především, že moje kritické poznámky se budou týkat hlavně biomedicínských a molekulárně-biologických oborů, se kterými jsem dobře obeznámen; myslím si ale, že tyto úvahy jsou relevantní i pro ostatní velké přírodovědecké obory (fyzika, chemie).

Hlavním důvodem ospravedlňujícím existenci AV zůstává to, že je to instituce, kde se dělá kvalitní věda. Pro pracovníky AV je to hlavní náplň jejich práce, zatímco na univerzitách je přece jen tou hlavní náplní výuka studentů. Musíme si tedy stále klást základní otázku: jak kvalitní vědu děláme? Většinou odpovídáme, že v průměru lepší, než v jiných českých výzkumných institucích. K takovému tvrzení máme určité dobré důvody – citovanost publikací z ústavu AV je výrazně vyšší než je český průměr, badatelům z AV se daří častěji publikovat v prestižních odborných časopisech, jsou častěji zvanými řečníky na mezinárodních konferencích, atd.

Je také pravda, že AV jako instituce funguje docela dobře; asi líp než většina státních institucí. Její proměna po roce 1989 byla výrazná. Ve většině ústavů existuje alespoň nějaká diferenciace mezi lepšími a horšími týmy, celkem dobře funguje grantový systém, hospodaření je průhledné, řízení AV a jejích pracovišť je pozoruhodně nebyrokratické. Výrazně se zlepšily zvláště v posledních 5 letech i materiální podmínky pro vědeckou práci. Za to vše jistě patří dík minulému i současnému vedení AV.

Je tedy všechno v pořádku? Bohužel se obávám, že ne. Domnívám se totiž, že nestačí pochvalovat si, že jsme na tom vědecky lépe než jiné české výzkumné instituce - to je přece samozřejmé; kdyby tomu tak nebylo, nebyl by důvod aby AV vůbec existovala. Důležité je, abychom se podívali, jaká je vědecká produktivita AV (a hlavně její kvalita) ve srovnání s jinými podobnými institucemi v zahraničí (ústavy Společnosti Maxe Plancka v Německu, CNRS ve Francii, přední západoevropské výzkumné university). Nedávno se v novinové diskusi o AV objevil argument, že průměrná citovanost publikace z AV je téměř taková, jako světový průměr (zatímco celkový český průměr je jen asi 0,7 této hodnoty). Kolik by takový faktor byl pro Ústavy Maxe Plancka, pro university v Heidelbergu či ve Vídni? Já jsem si nedávno udělal malé srovnání: podíval jsem se do databáze Web of Science na to, kolik prací s alespoň jedním autorem z Česka, Maďarska, Rakouska či Finska bylo v posledních 8 letech publikováno ve špičkových (Nature, Science, Cell) a několika velmi dobrých, solidních biomedicínských časopisech. Výsledek mě zarmoutil: prakticky ve všech případech bylo 1,5-2x víc článků s maďarskými než českými spoluautory. V případě srovnání s rakouskými či finskými pracemi byl tento poměr 5:1 až 10:1.

V loňském roce zahájila největší světová nadace pro podporu biomedicínského výzkumu, Wellcome Trust, program tzv. Senior Research Fellowships určený především pro podporu vynikajících mladých vědců z Polska, Maďarska, Česka a Estonska, kteří se vracejí z dlouhodobých postdoktorálních pobytů. Tyto velkorysé granty jim umožňují založit si vlastní laboratoř a financovat její provoz po dobu 5 let. V prvním ročníku uspělo 6 Maďarů, 4 Poláci, 3 Estonci a jediný Čech... Také českých uchazečů o „standardní“ mezinárodní granty Wellcome Trustu je v poslední době velmi málo a jen ojediněle někdo uspěje. V letošním roce neuspěl ani jeden mladý český molekulární biolog v soutěži o podobné prestižní granty Evropské organizace pro molekulární biologii (EMBO), zatímco opět uspěli uchazeči z Maďarska, Polska či Estonska. Myslím, že situace je skutečně vážná a že bychom se nad tím měli nejen zamyslet, ale hlavně rychle začít něco dělat, aby se v budoucnosti výrazně zlepšila.

Vážnost situace samozřejmě můžeme ještě dlouho úspěšně zakrývat – AV jako instituce skutečně po formální stránce funguje dobře, je v naší vědě nejlepší, dá se říci, že jsme na (vágně definované) „mezinárodní úrovni“: publikujeme hodně článků v angličtině (nemusíme už přece říkat, že ve velké většině v málo kvalitních časopisech...). Můžeme vyzdvihovat jednotlivé úspěchy, ať už reálné či více nebo méně zveličené (a neříci přitom, že ve Finsku či Holandsku je srovnatelných úspěchů mnohonásobně víc...). Můžeme se také hodnotit podle nám příznivých, i když falešných ukazatelů – např. v jednom oficiálním dokumentu o stavu naší vědy se jako takový parametr uvádí „publikační produktivita“, t.j. počet vědeckých publikací na 1000 obyvatel země, resp. průměrný počet publikací připadajících ročně na jednoho vědeckého pracovníka. A hle – podle tohoto ukazatele jsme na tom lépe než USA, Francie či Německo a mnohem lépe než Japonsko; nemusíme přece už zdůrazňovat, že tento parametr sám o sobě může znamenat (a v našem případě bezpochyby znamená), že „popisujeme hodně papíru“ málo závažnými výsledky. Můžeme také opakovat, že nás pochválily mezinárodní komise, které v 90. letech prováděly evaluace našich ústavů. Nemusíme už přece říkat, že to hodnocení bylo značně mírné, že hodnotitelé neměli za úkol přísně zhodnotit, jak jsme na tom ve srovnání se špičkovými zahraničními institucemi a spíše se snažili nám pomoci v naší obtížné transformační situaci. To všechno samozřejmě můžeme říkat, ale bude to jen „pštroší politika“ vedoucí přinejlepším k další stagnaci. Krátkozraké a škodlivé bude i zamlčování vážnosti situace z obavy, že sebekritika bude použita proti nám: jedna kolegyně, když viděla název mého příspěvku pro „kulatý stůl“ mi volala ptala se: „Ty chceš, aby nás zrušili? Vždyť jinde je to přece ještě mnohem horší, tak co bychom se stále bičovali?“

Jsem přesvědčen, že je urgentním úkolem AV zahájit (s několikaletým zpožděním) druhou etapu transformace a pustit se do jakéhosi „Programu vysoké kvality“. Ideální by ovšem bylo, kdyby se do něčeho podobného pustily i jiné instituce naší vědy. V každém případě by se ale AV touto cestou měla vydat bez ohledu na ty „ještě horší“ ostatní. V rámci takového programu bychom si museli poctivě stanovit jasná a přísná kritéria, podle kterých budeme moci objektivně říci, jak na tom ve srovnání s těmi nejlepšími ve světě opravdu jsme a hlavně, jestli se situace postupně zlepšuje. Musíme si jasně vytknout dlouhodobý cíl (např. dohnat úroveň ústavů Maxe Plancka) a pravidelně a přísně hodnotit, jak se nám to daří. Museli bychom samozřejmě na ústavech identifikovat skutečně kvalitní a perspektivní skupiny, zvýšit jejich podporu, a naopak se zbavit těch mnoha skupin, které jsou v náročném světovém srovnání výrazně podprůměrné a neperspektivní. Troufám si říci, že k tomu při troše dobré vůle a odvahy nepotřebujeme už žádné další mezinárodní komise. Dobrým příkladem selektivní podpory kvalitních skupin je, alespoň ve většině případů, současný program „Výzkumných center“. Museli bychom zahájit program výrazné podpory mladých perspektivních navrátilců z postdoktorálních pobytů – hlavně na nich spočívá budoucnost naší vědy. Velmi důležité by bylo zřídit, stejně jako ve většině vyspělých evropských zemí, postdoktorální stipendia na podporu čerstvých PhD, kteří chtějí absolvovat postdoktorální pobyt na nějakém skvělém, zpravidla americkém pracovišti. Je ostuda a naše velká škoda, že se nesnažíme nějakými neodolatelnými nabídkami přilákat zpět ty skvělé a ještě relativně mladé vědce českého původu, kteří velmi úspěšně působí v zahraničí.

Hodně by se dalo zlepšit a ušetřit i reorganizací některých historicky vzniklých a dnes anachronických útvarů. Tak třeba v areálu biologických ústavů AV v Praze Krči jsou dnes čtyři ústavy, které vznikly před více než čtyřiceti lety. Přes značnou příbuznost problematik, kterými se zabývají, mají všechny své vlastní administrativní struktury a často se obtížně domlouvají o společných provozech a zařízeních. Určitě by bylo mnohem racionálnější spojit je do jednoho celku s jednotným vedením - ušetřila by se tím řada administrativních míst a hlavně by to zlepšilo komunikaci a spolupráci mezi různými výzkumnými týmy.

Zkušenosti z jiných zemí (např. z Rakouska či Španělska) ukazují, že naší vědě by asi nejvíce pomohlo, kdyby se u nás podařilo založit několik málo mezinárodních ústavů velmi vysoké

úrovně (třeba jeden biomedicínský, jeden chemický a jeden fyzikální), v nichž by vedoucími jednotlivých výzkumných týmů byli převážně vynikající zahraniční vědci a ve kterých by pracovali čeští i zahraniční pracovníci a studenti za podmínek všestranně srovnatelných s podmínkami, které mají na kvalitních západoevropských pracovištích. Velkorysé investice do takových elitních mezinárodních ústavů by na naši vědu měly podobné blahodárné účinky, jaký měl třeba vstup Volkswagenu do mladoboleslavské Škodovky na kvalitu jejích automobilů. Takový projekt by měl samozřejmě spoustu sobecky motivovaných odpůrců. Obávám se ale, že bez něčeho takového se dopředu nepohneme a v tom lepším případě budeme příštích 50 let jen pomaloučku dohánět všechny ty Finy, Iry, Španěly, ale asi i Maďary.

Nakonec ještě malou poznámku. Dobře si uvědomuji, že je snadné kritizovat a navrhopvat obtížná a bolestná řešení, když sám nemám žádnou zodpovědnost. Dobře vím, že i to, že AV úspěšně přežila těžké roky a že funguje aspoň tak dobře, jako je tomu dnes, lze považovat za úspěch. Kritické AV bývají většinou lidé, kteří mají s vedením svého ústavu či celé AV nějaký konflikt nebo se cítí nějak ublíženi či poškozeni. Chtěl bych zdůraznit, že toto naprosto není můj případ. Jsem rád, že moje vztahy s vedením AV jsou velmi dobré a že ředitel našeho ústavu práci mé skupiny účinně podporuje. Logické by bylo, kdybych si hleděl svého, využíval dobré podmínky, které mám, a nepouštěl se do věcí, které mi de facto nepřísluší. Nemohu si ale pomoci – myslím, že starost o budoucnost naší vědy by nám, pracovníkům z generace padesátníků měla velmi ležet na srdci.